

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Проаналізовано праці вітчизняних і білоруських дослідників, які висвітлюють проблеми розвитку українсько-білоруських культурних зв'язків у складі Російської й Австро-Угорської монархій, та з'ясовано стан наукової розробки проблеми.

Ключові слова: історіографія, Україна, Білорусь, культура, українсько-білоруські зв'язки.

Hrytsenko H. Historiography Problems of Ukrainian-Belorussian Cultural Relations (in the second half of the 19th- the beginning of the 20th c.). The article analyzes the papers of Ukrainian and Belorussian researchers, which cover the development of Ukrainian-Belorussian cultural relations within the Russian and Austro-Hungarian monarchies. It discloses the state of scientific research of the problem.

Key words: historiography, Ukraine, Belarus, culture, Ukrainian-Belorussian relations.

Гриценко Галина. Проблемы историографии украинско-белорусских культурных отношений (вторая половина XIX – начало XX в.). Проанализированы работы отечественных и белорусских исследователей, которые освещают проблемы развития украинско-белорусских культурных связей в составе Российской и Австро-Венгерской монархии, и выяснено состояние научной разработки проблемы.

Ключевые слова: историография, Украина, Беларусь, культура, украинско-белорусские связи.

Постановка проблеми. За останні роки історичне знання в Україні зробило величезний поступ. Українська історична наука впевнено крокує вперед, інтегруючись в європейський та світовий науковий простір. Нині вітчизняна історіографія гостро відчуває потребу в об'єктивній оцінці складного шляху свого становлення за умов бездержавності. На увагу заслуговує питання історії українсько-білоруських культурних взаємин, що налагоджувалися і розвивалися в умовах бездержавного існування двох народів у складі монархій Романових і Габсбургів.

© Гриценко Г. Проблеми історіографії українсько-білоруських культурних відносин (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Аналіз досліджень. Важливість вивчення теми посилюється формуванням сучасної системи українсько-білоруських міжнародних відносин, зближенням їхніх культур, що має важливе суспільно-політичне значення. Відсутність узагальнювальних чи спеціальних праць в Білорусі та Україні, а також в інших країнах, які б охопили більшість аспектів двосторонніх культурних взаємин, посилює актуальність вивчення окресленої теми. Тому всебічне дослідження та творче використання нагромадженого досвіду співробітництва й обміну культурними цінностями сприятиме збагаченню сучасної науки.

Метою роботи є систематизація нагромаджених історичних знань розвитку білорусько-українських культурних взаємин другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початки наукового вивчення історії білорусько-українських культурних зв'язків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стосуються вже початку ХХ ст. Одним із перших цими питаннями зацікавився славіст і мистецтвознавець І. Свенціцький, праці якого були систематизованими курсами з історії білоруської літератури [44]. Деяких аспектів історичних взаємин України і Білорусі торкнувся історик І. Крип'якевич, який акцентував на спільній боротьбі двох народів з німецькими рицарями, кримськими татарами та ін. [26]. У праці «Білоруси і їх національне відродження» Д. Дорошенко прагнув подати українському читачеві панорамне уявлення про культурне життя Білорусі [11]. З білоруського боку україніка була властива працям М. Богдановича [5], Р. Земкевича [12], М. Косич [24], С. Полуяна [40]. Зокрема, Р. Земкевич у своїй праці дав стислий огляд українсько-білоруських культурно-літературних зв'язків, починаючи з давніх часів і закінчуючи початком ХХ ст. Уперше в білоруському письменстві автор назвав низку цікавих фактів про дружні взаємини між Т. Шевченком і білоруськими письменниками Я. Барщевським та Р. Друцьким-Подберезьким, про зацікавленість автора «Кобзаря» історією, побутом, народною творчістю й літературою білоруського народу. Тут же згадано про переклади Шевченкових творів білоруською мовою, виконані Я. Купалою та Ф. Чернушевичем.

Міжвоєнне двадцятиліття збагатилося дослідженнями білорусів П. Бузука [6], Н. Чарноцького [58] та українських літературознавців Л. Луціва [31], А. Кримського [25], які показали значення діяльності українських вчених для розвитку білоруської культури. Заслуговує уваги праця польської дослідниці Е. Ожешко [59], у якій вказано на провідну роль українського театру в білорусько-українських театральних зв'язках.

Таким чином, наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. були зроблені лише перші кроки у вивченні цих взаємин. Проте вони стали тою підвалиною, на якій поглиблено почали розроблятися питання білорусько-українських культурних зв'язків з другої половини ХХ ст. Системне дослідження цих зв'язків розпочалося вже після Другої світової війни. Воно пов'язане в основному з іменем українського вченого П. Охріменка, який понад двадцять років працював професором Гомельського педінституту. Його перу належать монографії, брошури, спеціальні статті і рецензії у періодичних виданнях, бібліографічний довідник про зв'язки двох народів [2, 37]. Основну увагу П. Охріменко приділив літературним взаєминам. У дослідженні «Летапіс братэрства. Аб беларуска-українських фальклорных, літаратурных і тэатральных сув'язях» [3] автор детально проаналізував вплив Т. Шевченка на білоруську літературу й народну творчість, зв'язки з Білоруссю І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаніка, І. Свенціцького, а з іншого боку – зв'язки з Україною білоруських письменників М. Богдановича, Я. Купали, Я. Коласа, А. Пашкевич. Безперечною заслугою дослідника було те, що до наукового обігу він увів невідомий фактичний матеріал.

Авторами низки праць з проблем білорусько-українських взаємин, переважно літературних, є В. Райгоша [42], В. Чабаненко [53], М. Шалата [55] та ін. Оперті на джерельному матеріалі, їхні розвідки мали передовсім ознайомлювально-пізнавальний характер. Найбільшу увагу дослідники присвятили шевченкіані в контексті українсько-білоруських зв'язків (Н. Ватаці, Н. Лапідус [8], В. Іванов [16]). Окремо слід назвати книгу Б. Чайковського, присвячену білоруській шевченкіані, що стала першою спробою синтетичного розгляду проблеми [54]. Крізь призму шевченкіани білоруська дослідниця Ж. Шаладонова у праці «Духоўныя спектры агню: Тарас Шаўчэна і беларуская літаратура пачатку ХХ ст.» [56], подала синтез українсько-білоруських літературних зв'язків. Вона виокремила сутнісні особливості літературного діалогу кожного з білоруських письменників (Я. Купала, Я. Колас, М. Богданович, А. Гарун) зі «славним українським попередником». У літературно-публіцистичному збірнику Р. Лубківського «Шевченкова дорога в Білорусь» [30], крім офіційних матеріалів і творів провідних білоруських поетів про Т. Шевченка, є також його праці про зв'язки Т. Шевченка з Білоруссю.

Заслуговеє на увагу стаття білоруського дослідника Ю. Пацюпи «Іван Франко. Пора!», присвячена 150-річчю від дня народження Каменяра. У ній автор наголошує значимість цього імені для України, підкреслюючи, що Україна багато важить для Білорусі. «На її землях набиралися духу Богушевич, Пашкевич... Є Україна – буде й Білорусь» [39].

Багатий фактичний матеріал про роль М. Богдановича у розвитку українсько-білоруських взаємин наведений в енциклопедичному виданні сучасних білоруських вчених [33].

Переклад як форма літературних взаємин була в полі зору Є. Мартинова [34], П. Ратача [43], А. Сіранькова [46]. Питання освітніх і наукових контактів або взагалі обійдені увагою, або згадані фрагментарно з констатацією лише того чи іншого факту [19]. У дослідженні М. Мохнач [35] подано загальну характеристику наукової думки в Білорусі у взаємовідносинах з іншими народами, зокрема з українським. Про тісні наукові зв'язки фольклориста В. Гнатюка з окремими білоруськими вченими свідчить розвідка літературознавця М. Яценка [57]. Різні питання освітньо-наукових контактів розглядали Л. Арабей [1], Л. Бусленко [7], Н. Голубева [9], А. Карський [22], М. Кріль [27] та ін. У їхніх дослідженнях зібраний не лише багатий фактичний матеріал, але й зроблені цінні висновки.

Мистецькі взаємовідносини знайшли відображення лише у працях загального характеру, які стосуються культурної ситуації на території Білорусії та України [14, 47]. Г. Паламарчук [38] і О. Федорук [49] простежили початки цих взаємин, які пов'язані з іменами Т. Шевченка та Б. Залеського. Вагомим внеском у дослідження мистецьких зв'язків є монографія І. Березіної «Архітектурна спадщина України у творчості Наполеона Орди: іконографія та принципи використання» [4]. Дослідниця цілісно проаналізувала творчу спадщину художника Н. Орди на теренах сучасної України та впровадила до наукового обігу переважно невідомі раніше твори митця для збільшення іконографічної бази.

Найрізноманітніші аспекти білорусько-українських громадсько-культурних зв'язків простежуються у дослідженнях сучасних українських (В. Купченко [28], В. Чабаненко [53]) та білоруських дослідників (О. Ільїн [15; 17; 18], Л. Лич [32], А. Свирид [45], А. Унучак [48], У. Філяков [50], П. Церашковіч [51], М. Цуба [52]). Автори торкнулися проблеми взаємозв'язків двох слов'янських народів у контексті національного відродження початку ХХ ст. Оцінюючи дії українців і білорусів, вони підкреслювали їхні прагнення до національної незалежності та взаємодопомогу у досягненні цієї мети.

Такий стан вивчення питання дав змогу підготувати узагальнювальні праці з історії білорусько-українських культурних зв'язків. У розвідках М. Ларчанка [29], Н. Перкіна [40] подано короткий нарис літературних взаємин, показано внесок білоруських громадсько-культурних діячів у їх розвиток. Позитивною рисою дослідження «Исторические корни дружбы и единения белорусского и украинского народов» [13] є те, що на основі великого фактичного матеріалу зроблено важливі теоретичні

висновки, пов'язані з висвітленням закономірностей і специфіки білорусько-українських взаємозв'язків невеликого за часом, але багатого за результатами історичного періоду, простежено їхню еволюцію та якісні зміни. Однак ці праці були передовсім ознайомлювально-пізнавальними, у них не давався глибокий і системний аналіз цих взаємин.

Багатий фактичний матеріал, який допомагає не лише всебічно висвітлювати, але й у багатьох випадках зрозуміти суть контактів провідних діячів білоруського і західноукраїнського культурного відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст., міститься у монографії Т. Кобржицької та В. Райгоші «Карані дружбы. Беларуска-українскія літаратурныя узаемазвязі пачатку ХХ ст.» [20]. У цій праці на основі численних друкованих та архівних матеріалів оприявнюються маловідомі факти білорусько-українських літературних взаємозв'язків початку ХХ ст., визначаються їхні закономірності й еволюція, розкривається характер українсько-білоруського художнього перекладу, зв'язки творчості провідних білоруських письменників з українською культурою і українських – з білоруською. У книзі Т. Кобржицької «Дзве Радзімы – Україна і Беларусь – пад міратворчымі крыламі буслом» [21] окреслюються етапи національного самовизначення білорусів і українців, ідейно-естетичні пошуки національних літератур.

Якщо давніші дослідження цієї проблематики зосереджувалися переважно на літературних взаємовпливах, зумовлених безпосередніми контактами письменників із сусіднім народом і його літературою або запозиченням звідти тем та ідей для художньої творчості, то авторський колектив «Нарисів...» [36] поставив значно складніші і масштабніші завдання: встановлення історико-національних коренів взаємної зацікавленості сусідніх слов'янських народів, спільного й відмінного у шляхах духовно-культурного розвитку східних слов'ян; здійснення синхронного аналізу творчості відомих білоруських та українських письменників різних періодів історії національних літератур та ін. Автори цієї монографії поглибили розробку багатьох проблем історії розвитку білорусько-українських літературних зв'язків другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зробили значний крок вперед у вивченні громадсько-культурного життя слов'ян.

Висновки. Отже, історіографічний огляд свідчить, що спеціального дослідження проблеми білорусько-українських взаємин другої половини ХІХ – початку ХХ ст. немає. Натомість є чимало праць, які стосуються різних аспектів цих взаємин, передовсім з літературознавчого боку. Низка праць не виходить за межі простої описовості чи звичайної констатації фактів.

Водночас названі дослідження спонукають до роздумів, подальших пошуків джерельних матеріалів, узагальнень наявного фактичного матеріалу та зроблених на їхній підставі висновків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арабей Л. У вигнанні / Л. Арабей // Маладосць (Мінск). – 1976. – № 7. – С. 168–172.
2. Ахрыменка П. П. Бібліяграфічны указнік прац аб беларуска-українскіх літаратурных і фальклорных сув'язях / П.П. Ахрыменка. – Гомель, 1967. – 113 с.
3. Ахрыменка П. Летаніс братэрства. Аб беларуска – українскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сув'язях / П. Ахрыменка. – Мн. : Мастацкая літаратура, 1973. – 304 с.
4. Березіна І. Архітэктурна спадщина України у творчості Наполеона Орди : іконографія та принципи використання: монографія / І. Березіна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 128 с.
5. Богданович М. «Краса і сила. Досвід дослідження вірша Т. Шевченка» / М. Богданович // Українське життя. – 1914. – С. 28–40; Його ж. В. Самійленко // Українське життя. – 1916. – № 7–8. – С. 46–59; Його ж. Грицько Чупринка // Українське життя. – 1916. – № 11–12. – С. 36–48.
6. Бузук П. Памяці Франко / П. Бузук // Полымя. – 1926. – № 4. – С. 23–28.
7. Бусленко Л. М. В. Довнар-Запольський як історик України / Л. Бусленко. – К. : Наукова думка, 2007. – 103 с.
8. Ватацы Н. Шаўчэнка ў Беларусі / Н. Ватацы, Н. Лапідус // Беларусь. – 1961. – № 3. – С. 16.
9. Голубева Н. Беларусы Украіны / Н. Голубева // Беларускае замежжа. – Мн. : Медисонт, 2010. – С. 172–175.
10. Довнар-Запольський М. В. Очерк истории кривичской и дреговичской земель до конца XI столетия / М. В. Довнар-Запольський. – К. : Б. в., 1891. – 170 с.
11. Дорошенко Д. Білоруси і їх національне відродження / Д. Дорошенко. – К. : В-во «Український Учитель», 1908. – Ч. 15. – 32 с.
12. Земкевич Р. Тарас Шевченко і білоруси / Р. Земкевич // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 75–76.
13. Исторические корни дружбы и единения белорусского и украинского народов / [под ред. Кондуфор Ю. Ю.]. – К. : Научная мысль, 1978. – 235 с.
14. История искусства народов СССР в 9-и томах. Искусство первой половины XIX в. / [под ред. Костина М. М.]. – М. : Изд. Академии художеств СССР. – 1981. – Т. 5–6. – 435 с.
15. Ильин А. Франтишек Богусевич и Конотопщина / А. Ильин // Неман. – 2000. – № 3. – С. 247–250.
16. Иванов В. Етнографічна експедиція по місцях, зв'язаних з іменем Т. Шевченка / В. Иванов // Народна творчість та етнографія. – 1961. – № 2. – С. 153–154.
17. Ільїн А. Нацыянальнае адраджэньне пачатку ХХ ст.: беларуска-ўкраїнскія повязі / А. Ільїн, М. Гарбачык // Спадчына. – 2000. – № 2. – С. 37–57.

18. Ільїн О. Чому не з'явився білоруський «Кобзар» у середині XIX століття / О. Ільїн // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 160–162; Його ж. Білоруська соціал-демократична громада Чернігівщини // Сіверянський літопис. – 2012. – № 1–2. – С. 61–63.
19. Казбярук У. Францішак Багушэвіч у Пецярбургу і на Україне / У. Казбярук // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Сэрыя грамадскіх навук. – Мн. : Навука і тэхніка, 1966. – № 2. – С. 63–69.
20. Кабржыцкая Т. В. Карані дружбы. Беларуска-українскія літаратурныя узаемасувязі пачатку XX ст. / Т. В. Кабржыцкая, В. П. Рагойша. – Мн. : Навука і тэхніка, 1976. – 125 с.
21. Кабржыцкая Т. Дзве Радзімы – Україна і Беларусь – пад міратворчымі крыламі буслom / Т. Кабржыцкая. – Мн. : Кнігазбор, 2011. – 448 с.
22. Карский А. Академик Карский. Страницы книги / А. Карский // Неман. – 2011. – № 8. – С. 152–153.
23. Кліманський С. Близьке і рідне (з історії білорусько-українських літературних зв'язків на Гродненщині в XIX – початку XX ст.) / С. Кліманський // Тези доповідей і повідомлень другої наукової конференції по вивченні білорусько-українських літературних зв'язків (29 – 30 вересня 1972 р.). – Л., 1972. – С. 15–18.
24. Косич М. Литвины-белорусы Черніговской губернии: их быт и песни / М. Косич // Живая старина. – 1901. – № 2. – С. 21–260; № 3–4. – С. 1–88.
25. Кримський А. До етнографії Полісся / А. Кримський // Розвідки, статті та замітки. – К. : ВУАН, 1928. – С. 231–265.
26. Крип'якевич І. Білоруси / І. Крип'якевич. – Л. : Накладом т-ва «Прогрес», 1909. – 16 с.
27. Кріль М. Львів в українсько-білоруських культурних зв'язках початку XX ст. / М. Кріль // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С. 28–34.
28. Купченко В. Маловідомі сторінки біографії М. В. Довнар-Запольського / В. Купченко // Ювілейна сесія до 140-річчя від дня народження М. В. Довнар-Запольського: збірник. – Гомель : 2007. – С. 17–34.
29. Ларчанка М. Славянская супольнасць / М. Ларчанка. – Мн. : Выд. Міністэрства адукацыі БССР, 1963. – 237 с.
30. Лубківський Р. Шевченкова дорога в Білорусь / Р. Лубківський. – Л. : Світ, 2004. – 272 с.
31. Луців Л. Янка Купала і Т. Шевченко / Л. Луців // Літературно-науковий вісник. – 1926. – С. 224–226.
32. Лыч Л. Беларуска-ўкраінскае супрацоўніцтва ў сферы культуры як фактар узбагачэння і разнастайнасці патэнцыялу славянскай супольнасці / Л. Лыч // Беларусь-Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін / [пад ред. Навіцкі У. І.]. – Мн. : Ін-т гісторыі, 2004. – С. 33–41.
33. Максім Багдановіч. Энцыклапедыя / [под. рэд. М. В. Труса]. – Мн. : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – 608 с.
34. Мартынава Э. Некаторыя рысы блізкасці і своеасаблівасці развіцця беларускай і украінскай літаратур пачатку XX ст. / Э. Мартынава // Старонкі

літаратурных сувязей. – Мн. : Выд. АН БССР, 1970. – 192 с.; Ї ж. Беларуская-українскі паэтычны узаемапераклад. – Мн. : Навука і тэхніка, 1973. – 208 с.

35. Мохнач Н. Общественно-политическая и этическая мысль Белоруссии нач. XIX века / Н. Мохнач. – Мн. : Наука и техника, 1985. – 94 с.

36. Нариси білорусько-українських літаратурних зв'язків: Культурно-історичні та літературознавчі аспекти проблеми / [пер. з білорус. та рос. Г. П. Півторак]. – К. : Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2003. – 413 с.

37. Охріменко П. Українсько-білоруські літературно-фольклорні зв'язки / П. Охріменко. – К. : Наукова думка, 1959. – 36 с. Його ж. Шляхами братання (про українсько-білоруські теарально-драматичні зв'язки). – К. : Мистецтво, 1968. – 136 с.

38. Паламарчук Г. Рисунки Т. Шевченко и альбом офортів Б. Залеского / Г. Паламарчук // Искусство. – 1961. – № 3. – С. 57–59.

39. Пацюпа Ю. Іван Франко. Пара! / Ю. Пацюпа // Наша ніва. – 2011. – 18 кастрычніка. – С. 4.

40. Перкін Н. Старонкі літаратурных сувязей / Н. Перкін. – М. : Навука і тэхніка, 1970. – 216 с.

41. Полуян С. [Рецензія]. В. Винниченко. Третя книжка оповідань. К., 1909 / С. Полуян // Українська хата. – 1910. – № 1. – С. 76–77.

42. Рагойша У. Тарас Шаўчэнка і традыцыі ўкраінскай класічнай літаратуры ў творчасці Алеся Гаруна / У. Рагойша // Українська літаратура. Хрэстаматыя: У пяці частках. – Мн. : БДУ, 2009. – Частка 2. Новая літаратура XIX ст. – С. 312–319.

43. Ратач П. Янка Журба на Украіне / П. Ратач // Матэрыялы першай навуковай канферэнцыі па вывучэнню беларуска-ўкраінскіх літаратурных і фальклорных сув'язей / [рэдкал.: П. П. Ахрыменка (адк. рэд.) і ін.]. – Гомель : Знанне, 1969. – С. 65–68.

44. Свенціцкі І. Відродження білоруськаго пісьменства / І. Свенціцкі. – Л. : Наклад автора, 1908. – 62 с.; Його ж. Основи відродження білоруськаго пісьменства. – Л. : Наклад автора, 1914. – 11 с.

45. Свирид А. Н. Роль Галицкаго митрополита А. Шептицкаго в распространении унии на территории Беларуси в первой половине XX века / А. Н. Свирид // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. – 2002. – № 1. – С. 38–41.

46. Сіранькоў А. Якуб Колас як перакладчык Т. Г. Шаўчэнкі / А. Сіранькоў // Матэрыялы першай навуковай канферэнцыі па вывучэнню беларуска-ўкраінскіх літаратурных і фальклорных сув'язей / [рэдкал. : П. П. Ахрыменка (адк. рэд.) і ін.]. – Гомель : Знанне, 1969. – С. 96–97.

47. Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. / [під ред. Савенок К. І.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 188 с.

48. Унучак А. Сувязь «Нашай нівх» з українським нацыянальным адраджэннем (пачатак XX ст.) / А. Унучак // Беларусь-Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін / [пад ред. Навіцкі У. І.]. – Мн. : Ін-т гісторыі, 2004. – С. 187–190; Його ж. «Нашаніўства» і «заходнерусізм» : да пытання ідэйнай

барацьбы за беларускую інтэлігенцыю на пачатку 20 ст. // Гістарычны альманах. – 2006. – Т. 12. – С. 108–122.

49. Федорук О. Т. Шевченко і Бр. Залеський. Демократичні засады графічнаго мистецтва середыні XIX ст. (До праблеми художніх взаемін) / О. Федорук / Перетин знаку : Вибрані мистецтвознаўчы статті: У 3 кн. / Інститут праблем сучаснаго мистецтва Акадэміі мистецтв Украіны. – К. : Інтер-тэхнолягія, 2008. – Кн. 3 : Украінська культуралогія. Історыя та тэорыя мистецтва. Постаті. Народна творчысть. [Рэцэнзіі]. – 416 с.

50. Філякоў У. Беларуска-ўкраінскія сувязі ў кантэксте нацыянальнага адраджэння ў пачатку XX ст. / У. Філякоў // Беларусь-Украіна: гістарычны вопыт узаемаадносін / [пад ред. Навіцкі У. І.]. – Мн. : Ін-т гісторыі, 2004. – С. 190–194.

51. Церашковіч П. Сацыяльныя перадумовы фарміравання ўкраінскай і беларускай нацыянальных супольнасцей у XIX – пачатку XX ст. / П. Церашковіч // Беларусь-Украіна: гістарычны вопыт узаемаадносін / [пад ред. Навіцкі У. І.]. – Мн. : Ін-т гісторыі, 2004. – С. 182–186.

52. Цуба М. Беларускі нацыянальны рух на пачатку XX ст. / М. Цуба // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 1. – С. 182–191.

53. Чабаненко В. А. Видатны поет і слов’янознавец М. Богдановіч / В. А. Чабаненко // Слов’янскае літаратурознаўства і фольклорыстыка. – К., 1968. – Вип. 4 – С. 119–130; Його ж. Славістычны студыі. – Запоріжжя, 2003. – 203 с.

54. Чайковскі Б. Незабутня сторінка дружбы. Т. Шевченко і Білорусія / Б. Чайковскі. – К. : Дніпро, 1964. – 186 с.

55. Шалата М. Два сонця білоруськаго пісьменства / М. Шалата // Жовтень. – 1982. – № 11. – С. 97–99.

56. Шаладонава Ж. С. Духоўныя спектры агню : Тарас Шаўчэна і беларуская літаратура пачатку XX ст. / Ж. С. Шаладонава. – Мн. : Беларус. Навука, 2009. – 193 с.

57. Яценко М. Володимир Гнатюк / М. Яценко. – К. : Наукова думка, 1964. – 288 с.

58. Czarnocki N. Wspomnienia (Nauczyciele Ukraińcy w Slucku) / N. Czarnocki // Biuletyn Polsko-Ukraiński: tygodnik ilustrowany. – Warszawa, 1934. – № 6. – S. 2–3.

59. Orzeszkowa E. O Teatrze Ukraińskim / E. Orzeszkowa // Biuletyn Polsko-Ukraiński: tygodnik ilustrowany. – Warszawa, 1934. – № 9. – S. 9.

Статтю подано до редакції 10.10.2013